4.2. Статус комбатантів, інших учасників збройного конфлікту та цивільних осіб у міжнародному гуманітарному праві

1. Базовий принцип – розрізнення

Сторони конфлікту завжди повинні розрізняти:

КОМБАТАНТІВ ↔ ЦИВІЛЬНИХ
ВІЙСЬКОВІ ОБ'ЄКТИ ↔ ЦИВІЛЬНІ ОБ'ЄКТИ

і спрямовувати напади:

✅ проти комбатантів та військових об'єктів
❌ не проти цивільних осіб і цивільних об'єктів.

Це ядро принципу розрізнення (principle of distinction — принцип розрізнення).

2. Основні категорії осіб у МГП

Схема

ОСОБИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ
↓
КОМБАТАНТИ

- **ЦИВІЛЬНІ**
- **СПЕЦІАЛЬНО ЗАХИЩЕНІ ОСОБИ**

окремо:

військовополонені
медичний і духовний персонал
особи hors de combat
шпигуни
найманці
парламентери
цивільні, які безпосередньо беруть участь у бойових діях.

3. Дуже важливо: МЗК і НМЗК

Статус	Міжнародний збройний конфлікт (МЗК)	Неміжнародний збройний конфлікт (НМЗК)

Формальний статус комбатанта	✅	❌
Право безпосередньо брати участь у бойових діях	✅ комбатант	такого «привілею» немає
Статус військовополоненого	✅	❌ автоматично немає
Комбатантський імунітет	✅	❌
Гуманітарний захист затриманих	✅	✅

Формула

КОМБАТАНТ + ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИЙ = передусім категорії МЗК.

У НМЗК члени організованих збройних груп захищені МГП, але не набувають автоматично статусу комбатанта чи військовополоненого.

І. КОМБАТАНТИ

4. Хто такий комбатант?

Комбатант (combatant – комбатант):

член збройних сил сторони міжнародного збройного конфлікту,

за винятком:

медичного персоналу

- духовного персоналу.

Додатковий протокол I виходить із того, що члени збройних сил, крім медичного персоналу і капеланів, є комбатантами.

5. Збройні сили

Збройні сили сторони конфлікту:

усі організовані збройні сили, групи й підрозділи
↓
під командуванням, відповідальним перед стороною конфлікту
↓

мають внутрішню дисциплінарну систему
↓
яка забезпечує дотримання МГП.

Схема

ОРГАНІЗОВАНІСТЬ

- ВІДПОВІДАЛЬНЕ КОМАНДУВАННЯ
- ДИСЦИПЛІНА
  → ЗБРОЙНІ СИЛИ.

6. Основні права комбатанта

Право	Значення
Брати безпосередню участь у воєнних діях	✅
Законно атакувати військові цілі	✅ за правилами МГП
Бути об’єктом нападу противника	✅, поки не hors de combat
Статус військовополоненого при потраплянні у владу противника	✅
Комбатантський імунітет	✅ за законні акти війни

Додатковий протокол I прямо встановлює: комбатант, який потрапляє під владу супротивної сторони, є військовополоненим.

7. Комбатантський привілей / імунітет

Комбатантський імунітет (combatant privilege/immunity — комбатантський привілей/імунітет):

комбатанта не можна карати лише за те, що він законно брав участь у бойових діях.

Наприклад:

солдат законно атакував військовий об’єкт
↓
потрапив у полон
↓
❌ не можна судити його за саме законне ведення бойових дій.

Але:

ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН → комбатантський імунітет НЕ захищає.

Військовополоненого можна переслідувати за воєнні злочини, але не за законні акти війни.

8. Комбатант може бути законною ціллю

Поки комбатант:

є членом збройних сил

- не вийшов із бою,

він:

може бути об’єктом нападу.

Не потрібно чекати:

поки він конкретно почне стріляти.

Але

якщо він **hors de combat — вибув із бою** → атакувати заборонено.

9. Обов’язок відрізнятися від цивільного населення

Комбатанти повинні:

відрізняти себе від цивільного населення,

особливо:

під час нападу

- під час військової операції, що передує нападу.

Типово:

форма / розпізнавальні знаки

- відкрите носіння зброї.

Ст. 44 Додаткового протоколу I встановлює цей обов’язок для захисту цивільного населення.

10. Порушення МГП ≠ автоматична втрата статусу

Якщо комбатант:

порушив МГП,

це:

❌ не означає автоматичної втрати статусу комбатанта чи військовополоненого.

Він:

може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за порушення.

Ст. 44 Додаткового протоколу I прямо передбачає, що порушення МГП саме по собі не позбавляє статусу, крім спеціально передбачених винятків.

II. ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ

11. Хто набуває статусу військовополоненого?

Військовополонений
(prisoner of war, POW — військовополонений):

особа з відповідної категорії учасників МЗК
↓
яка потрапила під владу супротивної сторони.

Основні категорії

Категорія	Статус військовополоненого
Члени регулярних збройних сил	✅
Відповідні ополчення / добровольчі формування, що належать стороні конфлікту	✅ за умовами МГП
Члени регулярних сил уряду, не визнаного державою, що тримає в полоні	✅
Особи, які супроводжують збройні сили	✅ за встановлених умов
Екіпажі торговельного флоту та цивільної авіації сторони	✅ за встановлених умов

Учасники levée en masse — масового народного опору	✅ за умовами

Ст. 4 III Женевської конвенції встановлює ці категорії.

12. Військовополонений — не злочинець

Полон:

НЕ є покаранням.

Його мета:

перешкодити комбатанту знову брати участь у бойових діях.

Після завершення активних воєнних дій

військовополонені → мають бути звільнені та репатрійовані без зволікання.

13. Основні гарантії військовополонених

гуманне поводження

- захист від насильства
- захист від залякування
- захист від образ
- захист від публічної цікавості
- належні умови проживання
- харчування
- медична допомога
- судові гарантії.

Заборонено

катування ❌
нелюдське поводження ❌
помста ❌
приниження ❌

14. Сумнів щодо статусу

Якщо особа:

брала участь у бойових діях

- потрапила під владу противника
- є сумнів, чи має вона право на статус військовополоненого,

питання статусу має бути:

вирішено компетентним трибуналом.

До вирішення:

особі надається відповідний захист.

Пастка

солдат на місці не може довільно проголосити полоненого «незаконним комбатантом» і позбавити його гарантій.

III. LEVÉE EN MASSE — МАСОВИЙ НАРОДНИЙ ОПІР

15. Що таке levée en masse?

Levée en masse – масовий народний опір:

населення НЕОКУПОВАНОЇ території
↓
при наближенні противника
↓
спонтанно бере зброю
↓
не встигнувши сформувати регулярні військові частини.

Умови

зброя носиться відкрито
+
дотримуються закони та звичаї війни.

→ при захопленні такі особи мають право на статус військовополонених.

16. Ключова пастка щодо levée en masse

Потрібна територія:

НЕОКУПОВАНА.

Якщо територія вже окупована:

цей спеціальний статус за моделлю levée en masse не виникає.

IV. ОСОБИ, ЯКІ СУПРОВОДЖУЮТЬ ЗБРОЙНІ СИЛИ

17. Військові кореспонденти та інші цивільні

Приклади:

- військові кореспонденти;
- постачальники;
- цивільні члени екіпажів;
- працівники служб забезпечення;
- інші особи, які офіційно супроводжують збройні сили.

Вони:

ЦИВІЛЬНІ
↓
але за умов ст. 4 III Женевської конвенції
↓
при потраплянні до противника можуть мати статус військовополонених.

МКЧХ прямо наголошує: особи, які супроводжують збройні сили, залишаються цивільними, хоча за відповідних умов отримують статус військовополоненого при захопленні.

Пастка

статус військовополоненого ≠ завжди означає, що людина була комбатантом.

V. МЕДИЧНИЙ І ДУХОВНИЙ ПЕРСОНАЛ

18. Медичний персонал і капелани

Вони можуть бути:

членами збройних сил,

але:

❌ НЕ є комбатантами.

Їх функції:

лікування / догляд

- духовне служіння.

Вони користуються:

спеціальним захистом МГП.

19. Якщо військовий медик потрапив до противника

Медичний персонал і капелани:

формально НЕ є військовополоненими,

але якщо їх утримують для допомоги військовополоненим:

вони отримують щонайменше всі переваги та захист III Женевської конвенції.

Їх можна утримувати:

лише настільки, наскільки це необхідно для медичних / духовних потреб військовополонених.

Формула

ВІЙСЬКОВИЙ МЕДИК = член збройних сил
але НЕ комбатант
і при утриманні НЕ звичайний військовополонений.

20. Чи може медик мати зброю?

Так.

легка особиста зброя для самооборони
або захисту поранених і хворих

сама по собі:

не позбавляє медичного персоналу захисту.

Але використання захищеного статусу:

для участі у бойових діях ❌.

VI. ЦИВІЛЬНІ ОСОБИ

21. Хто є цивільною особою?

Ст. 50 Додаткового протоколу I використовує негативне визначення:

ЦИВІЛЬНИЙ = той, хто НЕ належить до відповідних категорій збройних сил / комбатантів.

У разі сумніву:

особу слід вважати цивільною.

22. Цивільне населення

ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ
= сукупність цивільних осіб.

Присутність окремих комбатантів серед цивільного населення:

❌ не позбавляє все населення цивільного характеру.

Пастка

один військовий у житловому районі
≠ весь район автоматично стає військовою ціллю.

23. Основне право цивільного

Цивільні:

НЕ можуть бути об’єктом прямого нападу.

Вони мають загальний захист:

від небезпек, що виникають унаслідок воєнних операцій.

24. Але цивільний може втратити захист від прямого нападу

Ключове правило:

цивільні захищені від прямого нападу
якщо і доки вони не беруть безпосередньої участі у воєнних діях.

Формула

ЦИВІЛЬНИЙ
↓
безпосередня участь у бойових діях
↓
тимчасова втрата захисту від прямого нападу
↓
припинив безпосередню участь
↓
захист поновлюється.

25. Безпосередня участь у воєнних діях

Безпосередня участь у воєнних діях
(direct participation in hostilities, DPH — безпосередня участь у воєнних діях)

охоплює дії, безпосередньо спрямовані на завдання військової шкоди супротивній стороні.

Приклади

Дія цивільного	Безпосередня участь?
Стріляє у військових	✅
Закладає міну для атаки	✅
Передає координати конкретної цілі для удару	✅
Саботує військову систему	✅
Доставляє боєприпаси безпосередньо на вогневу позицію	як правило ✅
Працює на заводі з виробництва зброї	за самим цим фактом ❌
Фінансово підтримує державу	❌
Політично підтримує сторону	❌
Будує цивільну інфраструктуру	за самим цим фактом ❌

МКЧХ проводить саме межу між прямим спричиненням військової шкоди та загальною підтримкою воєнних зусиль.

26. Цивільний, який воює, НЕ стає комбатантом

Це ключова пастка.

ЦИВІЛЬНИЙ + безпосередня участь
≠ КОМБАТАНТ.

Він:

тимчасово втрачає захист від прямого нападу

- не набуває комбатантського імунітету
- може бути притягнутий за національним законодавством за сам факт участі.

Безпосередня участь цивільного сама по собі:

не є автоматично воєнним злочином.

27. «Незаконний комбатант»

Терміни:

«незаконний комбатант»
(unlawful combatant)

або

«непривілейований воюючий»
(unprivileged belligerent)

використовуються в доктрині та практиці, але:

це НЕ окрема базова третя категорія між комбатантом і цивільним у Женевських конвенціях.

Правильніше для ЄДКІ

визначити конкретний статус:

комбатант?
цивільний, що безпосередньо бере участь?
шпигун?
найманець?

МКЧХ підкреслює, що МГП не створює «прогалини» осіб, повністю позбавлених правового захисту.

VII. ЧЛЕНИ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗБРОЙНИХ ГРУП У НМЗК

28. У НМЗК немає статусу комбатанта

Особа, яка є членом організованої збройної групи:

❌ не отримує комбатантського привілею;

❌ не отримує автоматично статусу військовополоненого.

Її може бути:

притягнуто за національним законодавством за участь у збройній діяльності.

Але:

гуманне поводження та основні гарантії МГП зберігаються.

29. Безперервна бойова функція

МКЧХ використовує поняття:

безперервна бойова функція
(continuous combat function, CCF — безперервна бойова функція)

для визначення членів організованої збройної групи, чия постійна функція:

безпосередня участь у бойових діях.

Не те саме

кухар / політичний активіст / фінансист групи
≠ автоматично особа з безперервною бойовою функцією.

VIII. HORS DE COMBAT

30. Хто є hors de combat?

Hors de combat — особа, яка **вибула з бою**.

Це противник, який:

перебуває у владі противної сторони
АБО
явно висловив намір здатися
АБО
непритомний / поранений / хворий і не здатний захищатися,

за умови, що:

не здійснює ворожих дій

- не намагається втекти.

31. Головний наслідок

HORS DE COMBAT
↓
❌ НЕ МОЖНА АТАКУВАТИ.

Приклади

Особа	Атакувати?
Озброєний солдат веде бій	✅
Солдат кинув зброю і явно здається	❌
Поранений непритомний солдат	❌
Військовополонений	❌
Особа прикидається, що здається, щоб атакувати	окрема проблема віроломства

IX. ШПИГУНИ

32. Шпигун

Військовослужбовець, який:

таємно або під неправдивим приводом
↓
збирає військову інформацію
на території, контрольованій противником,

може мати статус:

шпигуна.

Якщо військовослужбовець збирає інформацію:

у формі своїх збройних сил,

він:

НЕ вважається шпигуном лише через таку розвідувальну діяльність.

33. Наслідок шпигунства

Якщо член збройних сил:

захоплений ПІД ЧАС шпигунства,

він:

може втратити право на статус військовополоненого.

Але якщо:

завершив шпигунську місію

- повернувся до своїх збройних сил
- пізніше захоплений,

за загальним правилом:

не втрачає права на статус військовополоненого через попереднє шпигунство.

X. НАЙМАНЦІ

34. Хто є найманцем?

Найманець (mercenary — найманець) — не просто:

«іноземець, який воює за гроші».

Ст. 47 Додаткового протоколу I встановлює **6 кумулятивних критеріїв**.

Особа повинна одночасно:

1. бути спеціально завербованою для участі у конфлікті;
2. фактично безпосередньо брати участь;

3. бути мотивованою переважно приватною вигодою та отримувати обіцяну суттєво вищу винагороду;
4. не бути громадянином сторони конфлікту і не проживати на контрольованій нею території;
5. не бути членом збройних сил сторони конфлікту;
6. не бути направленою третьою державою як член її збройних сил.

35. Правовий статус найманця

Найманець:

❌ не має права на статус комбатанта;

❌ не має права на статус військовополоненого.

Дуже важлива пастка

ІНОЗЕМЕЦЬ ≠ автоматично НАЙМАНЕЦЬ.

Наприклад, іноземний громадянин, який:

належним чином включений до збройних сил сторони,

не відповідає критерію № 5:

→ не є найманцем за ст. 47 лише через іноземне громадянство або зарплату.

XI. ПРИВАТНІ ВІЙСЬКОВІ ТА ОХОРОННІ КОМПАНІЇ

36. Працівник приватної компанії ≠ автоматично найманець

Статус визначається:

конкретними функціями

- зв’язком зі збройними силами
- характером участі.

Працівник приватної військової / охоронної компанії може бути:

цивільним
АБО
членом збройних сил

АБО
у винятковому випадку — найманцем.

Критерії найманця настільки вузькі, що працівник приватної компанії не стає найманцем автоматично.

XII. ПАРЛАМЕНТЕР

37. Парламентер

Парламентер:

особа, уповноважена однією стороною
вести переговори з противником,

традиційно:

під білим прапором.

Користується:

недоторканністю під час належного виконання цієї функції.

Приклад

переговори про евакуацію

- обмін
- припинення вогню
- здачу позиції.

38. Білий прапор

Білий прапор:

означає намір вести переговори,

а не автоматично:

«капітуляцію всієї сторони».

Важливо

Удавати намір вести переговори під білим прапором, щоб:

убити / поранити / захопити противника,

є:

ВІРОЛОМСТВОМ
(perfidy — віроломство).

XIII. ВІРОЛОМСТВО І ВОЄННІ ХИТРОЩІ

39. Не плутати

Віроломство	Воєнна хитрість
зловживання довірою до захисту за МГП	введення противника в оману без зловживання правовим захистом
заборонене для вбивства, поранення чи захоплення	дозволена
удавана здача	маскування
удаване поранення	муляжі
удаваний цивільний статус	дезінформація
зловживання захисною емблемою	удавана військова операція

XIV. ЖУРНАЛІСТИ

40. Статус журналіста

Звичайний журналіст у зоні конфлікту:

ЦИВІЛЬНА ОСОБА.

Тому:

❌ не може бути об’єктом нападу,

якщо і доки:

не бере безпосередньої участі у воєнних діях.

Військовий кореспондент

Якщо журналіст:

акредитований як особа, яка супроводжує збройні сили,

він:

залишається цивільним,

але при захопленні:

може мати статус військовополоненого за III Женевською конвенцією.

XV. ЖІНКИ І ДІТИ

41. Жінки

Жінки:

користуються загальним захистом МГП

- спеціальними гарантіями проти сексуального насильства
- особливим захистом вагітних і матерів у визначених випадках.

Пастка

жінка-військовослужбовець-комбатант має той самий статус комбатанта, що й чоловік.

42. Діти

Діти мають:

особливий захист МГП.

Залучення дітей до бойових дій:

спеціально обмежується міжнародним правом.

Але дитина, яка фактично бере участь:

не втрачає свого особливого захисту як дитина.

XVI. ЦИВІЛЬНА ОСОБА В РУКАХ ПРОТИВНИКА

43. Захищена цивільна особа

IV Женевська конвенція особливо захищає цивільних:

які під час МЗК або окупації
опинилися під владою сторони конфлікту чи окупаційної держави,

у передбачених Конвенцією випадках.

Гарантії

гуманне поводження

- заборона катувань
- заборона колективних покарань
- процесуальні гарантії
- обмеження інтернування
- захист під час окупації.

44. Інтернування цивільного ≠ покарання

У МЗК цивільну особу можна інтернувати лише:

за імперативних міркувань безпеки
та відповідно до встановленої процедури.

Інтернування:

захід безпеки
≠ кримінальне покарання.

XVII. КОРОТКА ТАБЛИЦЯ СТАТУСІВ

Особа	Законна ціль нападу?	Статус ВП при захопленні?	Імунітет за законні бойові дії?
Комбатант МЗК	✅	✅	✅
Комбатант hors de combat	❌	✅	✅
Військовий медик / капелан	❌ як такий	спеціальний статус	—
Цивільний	❌	❌	—
Цивільний під час прямої участі	✅ на час участі	❌	❌
Військовий кореспондент	❌ як цивільний	✅ за умовами	❌
Учасник levée en masse	✅	✅	✅

Шпигун, захоплений під час шпигунства	може бути захоплений	може не мати права на ВП	спеціальний режим
Найманець	✅ якщо бере участь	❌ право відсутнє	❌
Член організованої збройної групи у НМЗК	залежно від функції / участі	❌ автоматично	❌

---

45. Основні норми для запам’ятовування

Норма	Зміст
III Женевська конвенція, ст. 4	категорії військовополонених
ДП I, ст. 41	hors de combat
ДП I, ст. 43	збройні сили / комбатанти
ДП I, ст. 44	комбатант + військовополонений
ДП I, ст. 45	сумнів щодо статусу
ДП I, ст. 46	шпигуни
ДП I, ст. 47	найманці
ДП I, ст. 50	цивільна особа
ДП I, ст. 51	захист цивільного населення